

A BERBEREK

(lap aljára: Neumann, Wolfgang: *Die Berber. Vielfalt und Einheit einer alten nordafrikanischen Kultur*, Köln, DuMont Buchverlag, 1983, 222 old.)

BIERNACZKY János

A korábban főképp az iszlámmal és az észak-afrikai vallásnéveléssel foglalkozó szerző e munkájában (A berberék – Sokféleség és egység egy régi észak-afrikai kultúrában) a mai észak-afrikai berberék ismertetésére vállalkozott. Az ókor óta Észak-Afrikában és a Szaharában élő – valamikor az Atlanti-óceántól a Nílusig terjedő óriási területet uraló és benépesítő –, őslakóknak tekintett nép „titokzatos” és sokat vitatott múltjával W. NEUMANN nem foglalkozik. Sőt, a berberék későbbi, már jobban ismert történetével sem. Őt a „jelenlegi” berberék foglalkoztatják, s múltjukról – legföljebb 100–150 évre visszanyúlóan – csak rövid tájékoztató megjegyzéseket tesz, olyanokat, amelyek a jelenlegi helyzet megértéséhez nélkülözhetetlenek.

Az ismertetés először azt igyekszik tisztázni, kik is tekinthetők berbernek. Az erről szóló fejtegetésekből megtudjuk, hogy a Maghreb területén élő berbereket a világ más részeiről odatévedt utas rápillantásra nem tudja az araboktól megkülönböztetni. Moszlim vallásúak, és majd mindnyájan beszélnek arabul is. Berber mivoltuk két tényezővel határozható meg. Azzal, hogy a berber nyelv valamelyik dialektusát beszélik, s hogy saját törzsükhöz igen szoros kapcsolat fűzi őket.

A mintegy 5–6 millió berber szétszórtan él Észak-Afrikában. Marokkó lakosságának mintegy 40%-a, Algéria lakosságának talán 30%-a és a tunéziaiak kb. 1%-a berber. Főképp a gazdasági és kulturális peremterületeken, a hegyekben és a sivatagban élnek, vagyis Marokkó területén a Magas- és Közép-Atlaszban, Sousse-ban és a Rif-hegységben; Algéria területén az Aurès-hegységben és a déli területeken, Tunéziában pedig Djerba-szigeten és néhány kisebb helységben. A berberék sorába tartoznak, mint ismeretes, a külön népnévvel emlegetett kabilok és tuaregek is.

Sajátos esetként megemlítendő, hogy kis létszámban, kivételesen, élnek berber nyelven beszélő négerék is. Így egyrészt az Atlas-hegység déli oldalán lévő oázisokon a nomád berbereknek saját földjeik is vannak, amelyeket a korábbi néger rabszolgák utódai, mai haszonbérlelők művelnek meg. E berber nyelven beszélő népességet a nomádok meg-

vetik bőrük színe és foglalkozásuk miatt. A két csoport között házasságkötés egyáltalán nem fordul elő.

Másféle kapcsolat áll fenn a nyugat-szaharai tuaregek és az ő többnyire Észak-Szudánból származó, de részben talán a korábbi időkben leigázott helyi őslakók utódainak tekinthető, ugyancsak a gazdáik nyelvét beszélő volt fekete rabszolgáik között. Itt asz osztálytagozódás folytán a tuareg nemesek és az ugyancsak fehérbőrű tuareg vazallusai között sokkal kevésbé fordul elő házasságkötés – az éles osztálykülönbség miatt –, mint a nemes és valamely fekete rabszolganője között.

A berber összetartozási érzés nagyon ritkán lépi túl egy törzs körét. Tehát átfogó berber közösségi érzésről – a mi fogalmaink szerinti nemzeti öntudatról – beszélni nem lehet. A legfejlettebb öntudat az algériai Nagy-Kabil Földön él. Nem halványult még el teljesen a 20-as évek marokkói Rif háborújának az emléke sem, s ez is táplál az ottani törzsek körében bizonyos közösségi tudatot.

Jellemzőnek tekinthető a moszlim szemlélet elsőrendű érvényesülése tekintetében, hogy pl. a Dél-Tunéziában élő berberekétől, az iszlám egy eretnek irányát követő mozabitáktól a többi berberek távol tartják magukat, és sokkal inkább az ortodox arabokkal vállalnak közösséget, mint eretnek nyelvrokonaikkal.

A könyv külön ismerteti, sajátos életformájuk miatt, a szomszédságukban élő araboktól leginkább megkülönböztethető tuaregeket, e nomád állattenyésztő népet. Az ő esetükben, kivételesen, rövid történeti visszapillantást is kapunk, amelyből megtudjuk, hogy a Nyugat-Szaharában és Szudán nyugati övezetének északi körzetében élő mintegy 240–300 000 tuareg az i.sz. 1. században került e régióba, leigázva a korábban ott lakó kecsketenyésztő népességet. Ma a tuaregek, az állattenyésztés mellett, az oázisokban kertgazdálkodást és karavánkereskedelmet is űznek. Korábbi rendszeres rablóhadjárataikat a gyarmattartó európai hatalmak és a technikai fejlődés okozta változások miatt ma már nem folytathatják.

A kötet az anyagi kultúráról szólva foglalkozik a berberek ruházatával (e téren az arabokétól a berber férfiviselet egyáltalán nem tér el, s az élesebb szemű megfigyelő számára csupán a nők öltözéke különböztethető meg), a tetoválással, az ékszerekkel, a kizárólag női foglalkozást képező szőnyegkészítéssel, fonás-szövésessel és – elsősorban a keleti berberekénél található és a fazekas korongot mellőző – kerámiakészítéssel. A díszítési módok bemutatásából kiderül, hogy a kézművesipari termékeken és a házak falán alkalmazott díszítőelemek majdnem kizárólag egyenes vonalából képzett geometriai ornamensekből állnak. Élőlények ábrázolása is előfordul, de kizárólag ilyen stilizált geometriai ábrák formájában. Jónéhány visszatérő motívum élőlények – pl. fogoly, kígyóháta, rák, varangyos béke – nevét viseli.

A tájhoz és éghajlathoz igazodó lakóhelyek bemutatása során a sátorozó nomádok és a letelepedett, barlanglakó vagy házépítő törzsek

szokásairól egymástól elválasztva kapunk érzékletes, fényképekkel és vázlatrajzokkal alátámasztott tájékoztatást.

A berberek társadalmi sajátosságainak felvázolása előtt a szerző figyelmeztet rá, hogy a maghrebi társadalom nem tagozódik egymással tartósan azonos viszonyban álló szilárd részlegekre. A felszín alatt ugyanis egyes társadalmi mozaik-elemek és erők állandó széthullása és összeállása formájában szüntelen átalakulás folyik, s ez a körülmény a felszínen állandónak látszó vonások folyamatos átértékelését teszi szükségessé. Emellett Maghreb társadalma igen nagyszámú, különböző kis csoportokra oszlik, és nem találhatók ott világosan elkülöníthető nagy, tartós blokkok: pártok, társadalmi osztályok, törzsek, rasszok. De nagy ideológiai mozgalmak sem fűtik a szóban forgó kicsiny csoportokat.

Ez a folytonos mozgásban lévő népesség írás nélküli kultúra hordozója. Tehát összetartozási érzésük esetleges írott anyagokra sem támaszkodhat. Egyetlen kivétel: a tuaregek, akik az ún. tiffinar ABC-t – e magánhangzó rögzítését mellőző írást – használják.

A berber társadalom olyan egymáshoz illeszkedő csoportokból áll össze, amelyek leginkább koncentrikus körökkel ábrázolhatók. Ha a legbelső körbe az egyént vagy kiscsaládot helyezünk, ezt a nagycsalád, a rokonsági csoport, a klán, a falu vagy törzscsoport, végül a törzs veszi körül.

Több nagycsalád együtt közös férfi elöljárókkal rendelkező csoportot alkot. E rokoni csoport összes férfitagja egymást fivérének tekinti. Mindegyik ilyen rokonsági csoport kinevez egy képviselőt, aki a klán vagy a falu tanácskozó gyűlésén képviseli megbízóit.

Több rokonsági csoport, amely közös őstől származónak vallja magát, a falun belül külön lakóterületen él, valamint saját tanácskozó testülettel rendelkezik.

A falvaknak vagy törzscsoportoknak ismét megvan a tanácskozó testületük, élén a közösen megválasztott vezetővel.

Több falu vagy törzscsoport törzset képez. Olykor, korlátozott időtartamra, meghatározatlan hatáskörrel, törzsszövetségek, törzsi konföderációk is alakulnak.

A felsoroltak közül a legfontosabb társadalmi intézmény a nagycsalád, amely férfiági rokoni szálakon egymáshoz kapcsolódó több kiscsaládból áll. (A férfiági rokonság alól csak a tuaregek képeznek kivételt.) A nagycsalád első embere a legidősebb cselekvőképes férfi, aki minden vitás ügyben (adásvétel, munkaelosztás, családi pénzügyek stb.) dönt, a családi szertartások élén áll, és gyermekeit, akaratuk ellenére is, megházasíthatja. Nehezebb ügyek esetén olykor fivéréivel és fiaival folytat tanácskozást, vagy egy marabutot hív segítségül. Végül is a nagycsalád gazdasági és politikai egységet képez.

Az egyén valamely nagycsaládhoz tartozás nélkül a hagyományos társadalomban szinte létezni is képtelen. Itt nem az önálló egyén az

eszmei lény, hanem az az ember, aki tudja, melyek az általa követendő szabályok, amelyek által a csoporttal egybeolvad. Ebből a nézőpontból kell itt a közvéleményt és a megbecsülés jelentőségét a társadalmi érintkezésben értelmezni. Érthető, hogy az így felfogott törzsi társadalom milyen mélységesen megfelel az iszlámnak, az egyéni akarat föladásának és az isteni akarat iránti teljes odaadás követelményének.

A berber társadalom taglalása a kötet egyik igen plasztikusan kidolgozott fejezete, amely a nők sajátos társadalmi helyzetét, legkivált a tuaregeknél és a kabiloknál élvezett különleges pozíciójukat is leírja – ami merőben eltér a többi iszlámot követő nép gyakorlatától, majd a csoportok alkalmi munkaösszefogásától az árucserre módozatain, az öröklés sajátos szabályain, a válás lehetőségein, a nagycsalád elnevezésének szokásain, a genealógiák társadalmi tudatformáló szerepén át a bírósági eljárásokig, ott az eskütevők szerepéig (akik nem „bizonyítékot” szolgáltatnak, hanem garanciát nyújtanak a vádlott jellemét illetően, amihez hasonló jogi eljárás a régi európai jogszolgáltatás keretében is sokáig igen nagy szerepet játszott) még sok részletkérdés ismertetésével hozzájárul ahhoz, hogy az olvasó képet alkothasson Észak-Afrika berbereinek életéről.

Ezt a képet a társadalmi élet ismertetése keretében a szent emberek, a marabutok szerepének és tiszteletének a bemutatása egészíti ki, majd bepillantást nyerünk a berbereknél a mai európaiakétól eltérő lelki világába, a szellemekbe, a mágiába vetett hitükbe, végül az évszakraként ismétlődő rítusok világába. Ez utóbbiakon az iszlám jelleg uralkodik, de számos áthagyományozott vagy más népektől átvett elem, sőt egyes mágikus szokások nyoma is fölismerhető rajtuk.

A berber szellemi életének számos vonásáról kapunk érzékletes rajzot, amikor a szerző a beszédművészet – a szónoklás, a költői és prózai műfajokra kiterjedő szájhagyomány – jelentőségét és társadalmi funkcióit ismerteti.

A maghrebi civilizáción manapság élesen megmutatkoznak a harmadik világ jelenleg mindenütt tapasztalható problémái: a népesség gyors szaporodása, az áttérés a pénzgazdálkodásra, a modern technika betörése – elsorvasztva a hagyományos kézműipart –, a termelési problémák, a faluból a városba özönlés, a nacionalizmus ébredése. A környező világ által kikényszerített átalakításra legkevésbé a nomád lakosság van felkészítve. A hagyományos életforma viszont csak a szinte elérhetetlen, elzárt vidékek lakói között él tovább többé-kevésbé érintetlenül.

A berber városba özönlése együtt jár elproletarizálódásukkal és elszakadásukkal a régi közösségektől. Ettől némileg eltérő a helyzet, ahol csak szezonálisan szakadnak el a munkavállalók az otthonuktól. Viszont a Maghreb államok függetlenné válása épp a berber korábbi autonómiájának végleg véget vetett, s ez ugyancsak társadalmi életük gyökeres átalakulását sietteti. Hiszen a klán és a törzs általában elve-

szíti politikai és társadalmi súlyát, amikor az új közigazgatási egységek veszik a kezükbe a mindennapi élet széles területén az ügyintézési hatalmat.

A kötet a jelenlegi gyors átalakulási folyamatokat tárgyaló kitekintéssel zárul, s értékét kétséggkívül emeli az a körülmény, hogy tudományos színvonalon állva a laikus érdeklődő számára is élvezetes olvasmányt nyújt.